

НАСТОЯЩА У. В.

аспірант 2 курсу, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України м. Київ, старший викладач кафедри психології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

СУБКУЛЬТУРА ЗАСУЖЕНИХ ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ

У статті проаналізовані підходи до визначення понять «субкультура» та «субкультура засуджених» та виокремлено їхні специфічні особливості. Викладені основні результати теоретичних досліджень щодо проблеми впливу субкультури засуджених на процес професійної деформації пенітенціарних службовців. Визначені критерії і ознаки професійно-особистісних деформацій працівників ДКВС.

Ключові слова: *субкультура, субкультура засуджених, модель особистості працівників ДКВС, професійна деформація, професійна деструкція.*

Актуальність проблеми. Специфіка правоохоронної діяльності, постійна необхідність співробітників вступати у взаємодію із засудженими, нерідко містить в собі елементи негативного впливу на особистість та діяльність службовців пенітенціарних установ, тому однією з актуальних проблем, не зважаючи на досить велику кількість практичних та теоретичних досліджень, є попередження професійної деформації серед співробітників ДКВС. У науковій психологічній літературі не достатньо дослідженою залишається міра впливу субкультури засуджених на особистість працівника державної кримінальної служби. Майже відсутні дані щодо того, чи є вона фактором їхніх професійних деформацій та деструкцій. Відкритим залишається й питання профілактичних засобів. Від вирішення цих питань залежить не тільки психологічне здоров'я працівників ДКВС, але й якість та результат їхньої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання особливостей субкультури в місцях позбавлення волі, її атрибутивні та регулятивні елементи розглядалися у фундаментальних працях таких визнаних фахівців в галузі кримінального права, криминології та кримінально-виконавчого права, як Ю. Антоняна, Н.Барабанова, С.Бородіна, М. Гернета, Я. Гилинського, А.Гурова, А. Долгової, С. Іншакова, Д. Корецького, В.Кудрявцева, С.Лебедева, І.Мацкевича, А. Міхлина, О. Старкова, І. Уварова, І. Шмарова і ін. Проблемні питання тюремної і кримінальної, у цілому, субкультури, її впливу на різні сторони суспільного життя, а також система державної і громадської протидії їй ставали об'єктом вивчення багатьох зарубіжних криминологів та психологів (К. В. Blachut, Т. G. Blomberg, К., L).

Значне місце в дослідженнях сучасних та зарубіжних вчених присвячено проблемі професійної деструкції, або професійної деформації працівників правоохоронної системи (О. Бандурки, В. Беда, С. Безносова, Д. Гарольда, Д. Гріна, Ю. Голика, Є. Додіна, А. Дулова, М. Ібрагімова, К. Злоказова, С. Кабанова, В. Кікотя, Л. Колодкіна, М. Корольчука, М. Костицького, Р. Кузнецова, В. Крайнюка, Х. Лангерока, К. Леонгарда, І. Максимова, Н. Матюхіної, В. Медведєва, Н. Москвіна, В. Олійникова, В. Плїшкіна, В. Плетнікова, В. Погрїбної, М. Савчина, О. Сиявської, А. Сїмковїча, Б. Сьєдіна, В. Столбового, О. Столяренко, А. Сухова, С. Раїнкїна, Р. Ратїнова, В. Робозерова, А. Роші, Л. Терновського, Ю. Тихомирова, А. Шатохіна, А. Шестак та ін.).

Не зважаючи на досить вагому кількість досліджень, дослідники не дають відповідь на запитання в який момент професійного буття виникає ризик професійних деструкцій, які чинники, окрім професійного вигорання, на це впливають, чи є субкультура засуджених, постійне спілкування з ними, фактором професійної деформації працівників ДКВС.

Отже, метою цієї статті є дослідження теоретичних аспектів соціально-психологічного впливу субкультури засуджених на процес професійної деформації працівників ДКВС.

Основні матеріали та результати дослідження.

Серед наукових досліджень існує досить багато спроб визначити поняття «субкультура» та відділити його від поняття «культура». Проаналізувавши різні підходи до визначення даного поняття, ми можемо означити культуру як сукупність цінностей і норм, продуктів матеріального і духовного виробництва і способів життєдіяльності людей по їх створенню, поширенню і споживанню. Відповідно даному визначенню, за думкою Годїної А.І., в основі виділення субкультури із загальної культури, крім суб'єкта культури, лежить конфлікт цінностей і ідеології. Цей же конфлікт стає «причиною того, що окремі люди вибирають для себе ту чи іншу субкультуру. Але, ставши членом субкультури, людина не замикається в її просторі: вона повинна взаємодіяти із загальною культурою» [5]. Іншими словами, будь-яка субкультура неможлива без існування офіційного суспільства, так як вони пов'язані між собою, взаємодоповнюють один одного і складають одне ціле - загальну культуру.

Відповідно до такого визначення поняття «субкультура», субкультура засуджених є структурною частиною або різновидом кримінальної субкультури як більш цілісного поняття, яка, однак має власну специфіку.

Субкультуру засуджених визначають як вид кримінальної субкультури, обумовлений системою впливів держави на засуджених у вигляді позбавлення волі, включаючи створення для них умов відбування покарання і

регулювання багатьох сторін їх життєдіяльності з одного боку, з іншого – їх вимушеним прагненням пристосуватися, забезпечити свою безпеку, самоствердитися в співтоваристві собі подібних, де неминуче формується притаманна такому співтовариству система цінностей, понять, звичаїв, що регулюють взаємовідносини між ізольованими від суспільства особами[2].

На думку Ю. Антоняна, В.Верещагіна і Г. Калманова, субкультура засуджених реалізується в неформальних нормах і правилах поведінки, заборонах і приписах, санкціях і заохоченнях, в деяких видах художньої творчості, вона ж закріплює ієрархію середовища, встановлює соціальні ролі. У сукупності все це утворює моральну і психологічну основу буття осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі [1].

Субкультура засуджених чітко і жорстко регулює життєдіяльність засуджених у виправних установах, їхній спосіб життя, вносячи в них певну впорядкованість, системність. У субкультурі засуджених чітко простежуються: 1) різко виражена ворожість стосовно загальноприйнятих норм; 2) внутрішній зв'язок зі злочинними традиціями; 3) конспіративний, нелегальний характер.

Протидію субкультурі засуджених повинна складати культура працівників ДКВС, їхні норми, цінності, тощо. Адже культурні, моральні, загальнолюдські цінності, норми, установки, моделі поведінки, тощо - є первинними по відношенню від створених штучно цінностей, установок, моделей поведінки, прийнятих у субкультурі засуджених. Але у даному конфлікті цінностей, інтересів та ідеологій, як показує практика, не завжди беруть гору носії культурних цінностей, якими є співробітників виправних установ й установ виконання покарань.

Майже немає досліджень щодо соціально-психологічного впливу субкультури засуджених на особистість працівника ДКВС, на його професійну самореалізацію, адаптацію, деформацію тощо. Як і у будь-якому конфлікті, перемагає у цьому протистоянні той, хто сильніше морально, чий цінності та ідеологія твердіші.

Ми вважаємо головною з умов ефективної протидії соціально-психологічного впливу тюремної субкультури, професійну та особистісну компетентність пенітенціарних службовців, яка слугує своєрідним щитом проти будь-яких соціально-психологічних впливів, тому що стійкість, твердість будь-яких внутрішньоособистісних переконань, установок, цінностей та моделей поведінки є ефективним засобом опору будь-яким стороннім впливам, навіть таким сформованим та схильним до маніпуляцій як субкультура засуджених. Ця теза підтверджується рядом дослідників проблеми протистояння соціально-психологічним впливам та маніпуляціям: Зайцев В.Б., Монахова І.А., та інші. Крім того, професійна та особистісна

компетентність робітників ДКВС це сума компетенцій, яка забезпечує не тільки професіоналізм виконання службових обов'язків, але й сама може стати джерелом соціально-психологічного впливу тільки вже на носіїв субкультури засуджених за допомогою таких засобів, як зараження, наслідування, переконання, тощо. І це може, на нашу думку, слугувати одним з критеріїв професійної ефективності.

Раніше ми описували модель особистості працівника ДКВС, яка включає в себе мотиваційно-ціннісний (ставлення до себе як професіонала, до інших (колег та засуджених), до професії), когнітивний (цілісність образу «Я» професіонала), афективний (адекватність самооцінки, в тому числі професійної, позитивне самоставлення до себе та інших, емпатія, стресостійкість, толерантність до оточуючих) та конативно-регулятивний (інтернальний локус контролю, рефлексивність, конструктивні стратегії поведінки в конфліктній взаємодії) компоненти [7].

В ідеалі усі складові цієї моделі повинні бути вже сформовані у людей, які працюють у місцях позбавлення волі. Працівник ДКВС, завдяки ретельному профвідбору, вважається особистістю невідчужливою зовнішнім впливам. Але у будь-якій професійній діяльності існує небезпека виникнення професійного вигорання, професійних деформацій, деструкцій та дезорієнтацій, а особливо в діяльності, що пов'язана з такими жорсткими умовами взаємодій в системі «людина-людина». Питання в тому, чи то професійна деформація стає причиною деструктивного впливу субкультури засуджених на особистість пенітенціарних службовців, чи то субкультура засуджених стає фактором професійних деформацій та деструкцій. На нашу думку, все ж таке друге. Для того, щоб прояснити це питання теоретично та практично, необхідно визначитися із сутністю поняття «професійна деформація» та причинах її виникнення.

Сучасні дослідники (Безносів С.П., Зеєр Є.Ф., Хвостов В.О. та ін.) розуміють професійну деформацію як когнітивні зміни, психологічну дезорієнтацію, які розвиваються під дією зовнішніх та внутрішніх факторів професійної діяльності [3;6]. Крайнім ступенем професійної деформації вважають професійну деградацію.

Безносів С.П. виділяє наступні психологічні явища, що супроводжують професійну деформацію співробітників виправних установ й установ виконання покарань: погляд на засудженого як на «невиправного»; порушення етичних та посадових норм та інструкцій, девіантна та делінквентна поведінка у позаслужбовий час; зміна цілей діяльності; неадекватний вибір засобів і способів рішення завдань; втрата «іммунітету» і протидії негативним впливам засуджених, звикання й розвиток чутливості до них; втрата професіоналізму, зниження самоконтролю, стереотипізація сприй-

няття соціального оточення; втрата потреби в інтелектуальному, духовно-му, освітньому й культурному саморозвитку; деформація ідеалів особистості, перенос службової ролі на позаслужбові взаємини; фізична та вербальна агресія, тощо [3].

У межах запропонованої нами моделі особистості працівника ДКВС, можемо визначити, що на особистісному рівні особистості професійна деформація включає в себе :

- у мотиваційно-ціннісній сфері - хиткість моральних цінностей, інверсію загальнолюдських цінностей;
- у афективній сфері - почуття суб'єктивного неблагополуччя, тривожність, зниження емпатії, стресостійкості, прояви інтолерантності щодо ув'язнених;
- у когнітивній сфері - суперечливі уявлення про себе як професіонала, про ув'язнених як гідних поваги і підтримки, збіднення лексики;
- у конативній сфері - безвідповідальність, втрату самоконтролю, звуження потреб та кола інтересів.

Серед факторів та чинників, що призводять професійної деформації працівників виправних установ, дослідники називають: особливості контингенту засуджених, ізоляція умов професійної діяльності, низький престиж професії (Томаржевська І.В., Хвостов А., Проценко Л., Мухіна В. та інші), професійні стереотипи [4], які впливають на оцінку сприйняття, ставлення до оточуючих, викликаючи «асоціальну перцепцію».

Зеєр Є.Ф та інші автори поділяють чинники, що призводять до професійних деструкцій, на три групи: *об'єктивні*, пов'язані із соціально-професійним середовищем: соціально-економічною ситуацією, іміджем і характером професії, професійно-просторовим середовищем; *суб'єктивні*, обумовлені особливостями особистості й характером професійних взаємин; *об'єктивно-суб'єктивні*, що створені системою й організацією професійного процесу, професіоналізмом керівників [6].

Отже, майже жоден з авторів не розглядає субкультуру засуджених як фактор професійних деформацій та деструкцій. Але ми вважаємо, що вона займає вагомe місце в формуванні даних явищ. Адже субкультура засуджених є стійкою, сформованою роками соціально-психологічною системою, майже такою ж стійкою та сформованою як система ДКВС. Ці дві системи здійснюють одна на іншу ряд впливів, що мають за глобальну мету зниження опірності одне одної, адже опірність як головна властивість будь-якої системи є основною функцією захисту системи від сторонніх впливів, більшою частиною деструктивних. Чим нижче опірність системи, тим більша ймовірність того, що система підпаде під чужий вплив. В нашому випадку функцію опірності виконує професійна та особистісна компетентність кожного з працівників ДКВС, що складає загальний рівень

професійної та особистісної компетентності системи. У подальшому ми плануємо довести цю тезу експериментально.

Висновки. Субкультура засуджених є структурною частиною або різновидом кримінальної субкультури як більш цілісного поняття, яка, однак має власну специфіку, що обумовлюється прагненням засуджених пристосуватися, забезпечити свою безпеку, самоствердитися в співтоваристві собі подібних. Тому у місцях позбавлення волі формується особлива система цінностей, понять, звичаїв, яка регулює взаємовідносини між ізольованими від суспільства особами.

Протидію субкультурі засуджених повинна складати культура працівників ДКВС, їх норми, цінності, професійна компетентність, тощо. Але будь-якій професійній діяльності існує небезпека виникнення професійного вигорання, професійних деформацій, деструкцій та дезорієнтацій, а особливо в діяльності, що пов'язана з такими жорсткими умовами взаємодій в системі «людина-людина».

Професійні деформації та деструкції як правило носять системний характер. Починаючи із змін однієї ланки, вони змінюють усю систему особистості професіонала. Відповідно до моделі особистості працівника ДКВС, виділеною нами раніше, можна зазначити, що на особистісному рівні особистості професійна деформація включає в себе : у мотиваційно-ціннісній сфері - хиткість моральних цінностей, інверсію загальнолюдських цінностей; у афективній сфері - почуття суб'єктивного неблагополуччя, тривожність, зниження емпатії, стресостійкості, прояви інтолерантності щодо ув'язнених; когнітивній сфері - суперечливі уявлення про себе як професіонала, про ув'язнених як гідних поваги і підтримки, збіднення лексики; у конативній сфері - безвідповідальність, втрату самоконтролю, звуження потреб та кола інтересів.

Отже, у подальших дослідженнях ми плануємо визначити експериментальним шляхом міру впливу субкультури засуджених на деформацію особистості працівників ДКВС. Але вже зараз ми вважаємо її одним з головних факторів професійної деформації.

Перспективи подальших досліджень. Місця позбавлення волі це закритий соціально-психологічний простір, що обумовлює взаємообмін соціально-психологічними впливами між субкультурами засуджених та працівників ДКВС. У таких умовах професійної діяльності фактором професійних деформацій працівників ДКВС може виявитись той тиск з боку спільноти засуджених, який останні чинять на свідомість працівника, в результаті чого останній як об'єкт впливу добровільно приймає систему внутрішніх смислів спільноти засуджених як його суб'єкта. У цьому контексті предметом нашого подальшого вивчення та експериментальних дослідів

мають стати особистісні ефекти такого впливу - конкретні зміни в складових моделі особистості професіонала та способи соціально-психологічної профілактики них.

Список використаних джерел

1. Антонян Ю.М. Тюремная субкультура и нейтрализация ее негативных проявлений/Ю. М. Антонян, В. А. Верещагин, Г. Б. Калманов // Государство и право, 1996, № 10.- с.72-79
2. Анфиногенов В.А, Человеческиепотребности, интересы и ценности в тюремной-субкультуре. // Общество и право, 2014 г., № 1(47), с.98-101
3. Безносос С. П. Профессиональная деформация личности. - СПб.: ООО Издательство "Речь", 2004. - 272 с.
4. Бурькина В.М. Профилактика профессиональной деформации личности сотрудников органов внутренних дел. / Методическое пособие - М.: ИМЦ ГУК МВД России, 2004. - 144 с.
5. Година А.И. Взаимодействие субкультуры и культуры (на примере движения индеанистов) // Молодежные движения и субкультуры Петербурга. — СПб., 1999.
6. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов/ Зеер Эвальд Фридрихович. - 4-е изд., перераб., доп. - М.: Академический Проект: Фонд "Мир", 2006. - 336 с.
7. Настояща У.В. Теоретичні аспекти впливу субкультури засуджених на особистість працівника ДКВС Науковий вісник Херсонського державного університету серія «Психологічні науки». 2017. № 4. С. 164-169.
8. Хвостов А., Проценко Л., Мухина В. Сотрудники уголовно-исполнительной системы: экстремальные условия профессии и их следствия // Развитие личности. - 2003. - № 3. - С.133-144.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Antonyan Yu.M. Tyuremnaya subkultura i neytralizatsiya ee negativnykh proyavleniy / Yu. M. Antonyan, V. A. Vereschagin, G. B. Kalmanov // Gosudarstvo i pravo, 1996, # 10.- s.72-79
2. Anfinogenov V.A, Chelovecheskie potrebnosti, interesy i tsennosti v tyuremnoy subkulture. // Obschestvo i pravo, 2014 g., # 1(47), s.98-101
3. Beznosov S. P. Professionalnaya deformatsiya lichnosti. - SPb.: ООО Izdatelstvo "Rech", 2004. - 272 s.
4. Buryikina V.M. Profilaktika professionalnoy deformatsii lichnosti sotrudnikov organov vnutrennih del. / Metodicheskoe posobie - - M.: IMTs GUK MVD Rossii, 2004. - 144 s.
5. Godina A.I. Vzaimodeystvie subkulturyi i kulturyi (naprimere dvizheniya indeanistov) // Molodezhnyie dvizheniya i subkulturyi Peterburga. — SPb., 1999.
6. Zeer E.F. Psihologiya professiy: Uchebnoe posobie dlya studentov vuzov/ Zeer Evald Fridrihovich. - 4-e izd.,pererab., dop. - M.: Akademicheskiiy Proekt: Fond "Mir", 2006. - 336 s.
8. Nastoyascha U.V. Theoretical Aspects vplyvu subkultury zasugenih on osobystnost prakcvnika DKVS Naukovii visnik Khersonskogo state university "psychology sciences" 2017. № 4. С. 164-169
9. Hvostov A., Protsenko L., Muhina V. Sotrudniki ugolovno-ispolnitelnoy sistemyi: ekstremalnyie usloviya professii i ih sledstviya // Razvitielichnosti. - 2003. - # 3. - S.133-144.

Настоящая У.В. Субкультура осужденных как фактор профессиональной деформации сотрудников государственной криминально-исполнительной службы.

В статье проанализированы подходы к определению понятий «субкультура» и «субкультура осужденных», а также выделены их специфические особенности. Изложены основные результаты теоретических исследований по проблеме влияния субкультуры осужденных на процесс профессиональной деформации пенитенциарных служащих. Определены критерии и признаки профессионально-личностных деформаций работников УИС.

Ключевые слова: *субкультура, субкультура осужденных, модель личности работников УИС, профессиональная деформация, профессиональная деструкция.*

Nastoiasha U. V. Subculture of convicts as a factor of professional deformation of employees of the state criminal-executive service.

In the article approaches to definition of concepts "subculture" and "subculture of condemned" are analyzed, and also their specific feature sareallocated.

Key words: *subculture, the subculture of convicts, the model of the personality of the prison personnel, professional deformation, professional destruction.*